

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Исторически факултет

Катедра „История на България“

АВТОРЕФЕРАТ

Студентските организации и движения

в България

(1931 – 1939)

Докторант:

Борис Пламенов Боев

Научен ръководител:

доц. д-р Цвета Тодорова

София

2017

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на 24 януари 2017 г. от катедра „История на България“ към Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Състои се от увод, две глави, заключение, приложения и библиография (извори и литература) – общо 230 страници.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Обект, предмет, цел и задачи на изследването

Обект на настоящето изследване са българските студентски организации и движения, съществували през 30-те години на XX век. Предмет на дисертационния труд е организационната структура, идеологията и дейността на отделните студентски организации и широки обединения („движения“), борбите и взаимодействията между тях, академичните и държавните власти (и най-вече политическата полиция); не може да бъде подмината и темата за външните влияния (особено тези на фашистка Италия, хитлеристка Германия и болшевишкия СССР), оказвани върху студентските политически формирования.

Целта на дисертационния труд е да се представят различните форми на студентска активност и по-специално – студентските организации и широките студентски обединения („движения“) в тяхната цялостност и поотделно, да се определи тяхното влияние и значимост през различните етапи на общественно-политическото развитие на България през 30-те години на XX век.

Във връзка с така определената цел са поставени следните задачи:

- да се направи подробен и критичен историографски преглед, както за изследвания период като цяло, така и по-специално за отделните студентски организации и обединения („движения“), да се обобщят основните тенденции на общественно-политическото развитие и в частност – на академичната общност;

- да се издирят нови документи, свързани с историята на студентските организации и обединения („движения“), да се подложат на критичен анализ и да се сравнят с досегашните оценки в научната литература (т. е. доколко последните отговарят на новооткритата документална база);

- да се направи систематичен преглед на историята на отделните вече проучени и все още непроучени (или слабо проучени) студентски организации и обединения („движения“);

- да се изследват взаимовръзките и противоборствата на студентските организации и обединения („движения“) с българската държавата (и по-специално с полицията), с академичните власти, политическите партии, както и с чуждите държави и общественно-политически организации.

В стремежа към максимална обективност и добросъвестност при анализа и синтеза на наличния документален и изследователски материал, ще се търси научната истина, без страх, че тя би могла да влезе в противоречие с нечия предварително зададена, „поръчана“ идеологическа, партийна или държавна „насока“ на „научна работа“. Целта е не фаворизация на отделно формиране, а разкриване на студентската активност като цяло, разгледана през призмата на нейните различни проявления.

Във връзка с така зададените обект, предмет, цел и задачи на дисертационния труд, е необходимо да се направят няколко важни уточнения.

Въпросът за организационната структура на студентските дружества (устав, йерархия, численост и др.) са засегнати дотолкова, доколкото те все още не са разработени в предишни изследвания и доколкото, разбира се, има налични сведения за тях (такива бяха открити например за корпорацията „Стожер“ и за Българския национален студентски фашистки съюз). Ако има страна на този проблем, която да е сравнително добре отразена в наличните материали (особено в документите на политическата полиция), то това е числеността на отделните организации, както и разпределението на техните дейци по факултети.

По аналогичен начин (както за организационната структура) стои въпросът и за борбата в защита на непосредствените студентски интереси: темата е засегната, доколкото вече не е подробно разработена и доколкото има нови сведения по нея. Такъв тип документи бяха открити в много по-голяма степен в сравнение с намереното (в спомените, архивите и вестниците) за устави, йерархия, численост и др. Тази диспропорция е лесно обяснима, като се има предвид начинът на мислене на младите хора като цяло – и тогава, и днес – те се стремят преди всичко към действие, към практическа активност, към бързи и непосредствени резултати, и доста по-слабо се вълнуват и занимават със „скучни“ въпроси за устави и др. под. Само най-големите организации, като БНСС и БОНСС, отделят време и отдават значение на „организационния въпрос“. Що се отнася до защитата на непосредствените интереси, не бива да се забравя, както вече беше отбелязано по-горе, че в случая става въпрос не за класически организации от синдикален тип (студентски профсъюз), а за силно идеологизирани субекти, открито или прикрито обвързани с една или друга политическа партия, които, дори когато инициират защитата на непосредствените студентски интереси по някой важен за цялата академична общност въпрос (например за широк прием на кандидат-студенти, за по-ниски такси, за по-добри условия на учене

и т. н.) почти винаги го лишават от чисто синдикалния му характер и го свързват с характера на политическото управление в страната, с необходимостта от неговата пълна или частична промяна. В случаите, когато защитата на непосредствените интереси остава неполитизирана, „на помощ“ идва полицията, която обвинява студентските организации в преследване на користни цели, прикрити зад протестните синдикални искания и така отново се стига до политизация.

Проблемът за финансирането е застъпен на ниво взаимни обвинения (студенти-националисти срещу студенти-комунисти, студенти-„гичевисти“ срещу студенти-„пладненци“ и др.) по „класическата“ линия, че съответната организация не се издържа от собствени постъпления (членски внос, продажба на вестници и др.), а от извънстудентски фактори (българската или някоя чужда държава, политическа партия, полицията и т. н.), с което се цели да се докаже изкуственият, нестудентски характер на съответното формиране. Тези взаимни обвинения, разбира се, също така взаимно се отричат, но е и факт, че (с изключение на Българския национален студентски съюз) в прегледаните документи и изследвания потвърждение за външно финансиране не беше установено за никоя от организациите. Без да се изключва възможността все пак да е имало такава парична подкрепа и занапред да бъдат открити нови данни за нея, документалната наличност дава (за момента) отрицателен отговор на поставения въпрос.

Как се избират ръководствата на студентските организации – дали от самите им членове или се назначават от външни сили – е друга важна тема, на която следва да се отдели внимание. Там, където има партийна намеса (например на БКП спрямо ръководството на БОНСС) и на държавно вмешателство (например на просветния министър Манев спрямо ръководството на БНСС), това е изрично споменато, придружено, разбира се, с необходимите разяснения. За съжаление, не за всички организации бяха открити сведения по какъв начин се избират/назначават техните водачи, но, ако не друго, беше събрана информация за тях като имена, брой, възраст, отделни биографични данни, от кой факултет са и т. н.

Хронологична рамка на дисертационния труд

За долна граница е избрано идването на власт на Народния блок през юни 1931 г., чието управление се свързва с относителна или дори, според някои автори, „абсолютна“ демократизация на обществения живот в страната, и предполага съответно

„разцвет“ на студентската обществена активност. Горната граница е логично да се обвърже с началото на Втората световна война (септември 1939 г.) и с края на т. нар. „скучни“ и „мирни“ междувоенни години, което поставя изследвания обект – студентите и техните организации – в коренно различна ситуация (на студентските обществени позиции и активност в условията на война), нуждаеща се във всички случаи от самостоятелно проучване.

Методи на изследването

В хода на извършените проучвания са прилагани различни методи на работа. В някои случаи (например при БНСС) е използван преди всичко сравнителният метод. Чрез него стана възможно съпоставянето на различните (понякога противоположни) оценки за дадено събитие или проблем, свързан с историята на дейността на студентите-националисти. В други случаи (като при БОНСС) е предпочетен проблемният подход: тъй като студентската прокомунистическа организация е най-добре и комплексно изследваната, беше преценено за излишно да се преразказват за пореден път сравнително добре известни от историческата литература събития. Вместо това се предпочете (без да бъде напълно пренебрегната историко-логическата нишка) разглеждането на конкретни проблеми от историята на БОНСС, които според автора се нуждаят от нов, по-задълбочен, прочит и тълкуване (например – въпросите за полицейските репресии, за „лявото сектантство“ и др.). Там, където и без друго информацията е оскъдна (най-вече по отношение на по-малките студентски организации), е избран преди всичко хронологическият подход, чрез който се прави опит за систематичен преглед на историята на тяхното създаване, организация, идеология и дейност.

Актуалност на темата

Новата българска история, през нейната втора половина (1918 – 1944), има както своите образно казано „зрелищни“, така и своите „скучни“ страници. Лесно могат да бъдат разграничени едните от другите по броя на изследванията, спомените, предаванията, филмите и книгите за тях. Първите и последните години от този период (1918 – 1925 г. и 1941 – 1944 г.) безспорно са сред „зрелищните“. Тогава общественото-политическите проблеми се решават главно по въоръжен път, с цената на много

жертви. Обратно, периодът, избран за хронологична рамка на настоящето изследване (1931 – 1939), е по-скоро сред „скупните“. Но това впечатление е „по-скоро на пръв поглед“, без да се вниква в съответните детайли. Защото именно задълбочаването в детайлите предоставя немалко „зрелищни“ моменти. Наистина, през 30-те години на XX в. обществените противоречия са относително притъпени (единственото „зрелищно“ събитие, съпоставимо с тези от 1918 – 1925 г. и 1941 – 1944 г. е превратът на 19 май 1934 г.), липсват въоръжените сблъсъци от 20-те и началото на 40-те години, преобладават мирните форми на политическа борба (избори, парламентарни дебати, конституционни комитети, протестни писма и др.), както и масовите движения и борби от синдикален тип (макар и в повечето случаи сериозно политизирани или от техните инициатори, или от страна на техните противници от държавния апарат и най-вече полицията, или и от двете страни едновременно) на ученици, студенти, работници и др. Сред изброените социални групи важно място заема историята на българските студентски организации и движения.

Безспорен факт е, че след края на Първата световна война до началото на 30-те години (1918 – 1931), както ще се види по-нататък в текста, студентите също проявяват значима активност, но тя остава на заден план на фона на въстанията, атентатите и радикалните властови промени; през 1931 – 1939 г. обаче, тези относително „скупни“ години, до голяма степен лишени от „зрелищността“ на предходния период, време на една преобладаващо мирна политическа и синдикална борба, изведнъж рязко се откроява със своя младежки ентузиазъм, динамизъм и идеализъм едно масово студентско движение, политизирано и разделено (аналогично на обществото) в своите възгледи (от крайнодясно до крайноляво), желаещо и търсещо промяна (национална и социална), нетърпящо пасивността, винаги с активна позиция и винаги в първите редици на (почти) всяка една значима обществена кауза.

Основните предпоставки, които превръщат българското студентство в активен обществен фактор през 30-те години на XX век са следните:

- Нарасналият прием във висшите училища след края на Първата световна война събира на едно място голям брой млади хора, съвременници на радикалните обществени конфронтации и борби. Това обстоятелство създава условия за организиране на масови протестни действия в големия град (редом с тези на учащите се и работниците). Потенциалът на концентрираната от всички краища на страната студентска общност намира своята върхова политическа изява именно през 30-те години на XX век.

- Масовите протестни движения на студентите се случват не къде да е, а в столицата на България – София, в нейния център, в и около намиращите се в непосредствена близост до парламента и двореца факултети на Софийския, Свободния университет (дн. УНСС) и Държавното рисуwalно училище (Художествена академия от 1921). В силно централизирана страна като България (подобно на Русия) събитията в столичния град задават пулса на целия общественно-политически живот, определят общите настроения и водещите каузи за цялата българска нация.

- Ролята на българските студенти като „барометър“ за нагласите сред народа, за неговите искания, нужди и проблеми се откроява особено видимо именно през 30-те години, когато частично затихват (без да бъдат забравени) въоръжените и братоубийствените сблъсъци след края на Първата световна война до средата на 20-те години. Макар управлението на Ляпчев (1926 – 1931) да създава предпоставки за появата на повечето студентски организации, последните реално се превръщат в „барометър“ за обществените настроения едва след падането на Демократическия сговор от власт през 1931 г. Тогава те получават (а в някои случаи си извоюват) правото не просто да съществуват, но и да изказват мнение и да го отстояват чрез публични масови прояви в и извън университетските аудитории.

- Обвързани с една или друга политическа партия, студентските организации през 30-те години играят и ролята на „кадрова школа“ за формиране на ръководни дейци. Следването в университета и участието в академичните борби за много от студентските активисти са само крачка, своеобразна подготовка за „голямата политика“, призвана да решава съдбата на нацията. Това е начинът, по който студентството се реваншира за получаваната партийно-политическа и/или държавна подкрепа.

Историографски преглед

Темата за студентските организации и движения през 30-те години на XX век е почти неизследвана. По нея са издадени три монографии: две за Българския общ народен студентски съюз (БОНСС) – от Добрин Мичев и Стойко Колев¹, и от Цвета

¹ Мичев, Д., Ст. Колев. Борбите на народното студентство начело с Българския общ народен студентски съюз (БОНСС) 1930 – 1944. София, 1960.

Тодорова², и една за Българския национален студентски съюз (БНСС) – от Ана Рабаджийска³, както и няколко статии⁴. Публикувани са също така един сборник с документи за БОНСС⁵ и три сборника със спомени – два за БОНСС⁶ и един за основния клон на БНСС – Общостудентската организация (ОСО) „Христо Ботев“⁷. Никое от горесцитираните заглавия обаче (като изключим някои от статиите) не се фокусира върху годините от 1931-ва до 1939-та, които са включени само като част, като „глава“ от общата история на съответните студентски организации. Поради тази причина проблемите за дейността на БОНСС и БНСС през 30-те години остават недоразработени, недоизяснени. За това допринася и големият (и по количество, и по качество) неизследван или слабо проучен документален материал (спомени, периодичен печат, полицейски документи). Също така липсва какъвто и да е опит за систематизиране на историята на другите студентски политически организации – най-вече на студентите-земеделци, социалисти и анархисти. Незадоволително е проучен и въпросът за широките студентски обединения (наречени от автора „движения“) и за отделните организации като фактор на обществено-политическото развитие на България, а запазените от тях и за тях документи – като извор за българската история.

За целите на настоящия труд, освен горепосочените основни исторически трудове за БОНСС и БНСС, се отделя специално внимание на изследванията, посветени на историята на Софийския университет до и след 1944 г., както и от периода след 1989 г. Сред тях следва да бъде поставен специален акцент върху изследванията на Михаил Арнаудов⁸, които, независимо от субективните политически оценки на събития и личности, представляват забележително за времето си постижение на научната

² Тодорова, Цв. Българската студентска младеж в демократичните и антифашистките борби 1918 – 1944 г. София, 1988.

³ Рабаджийска, А. Българският национален студентски съюз и академичната младеж (1926 – 1944 г.). София, 1993.

⁴ Димов, Н. Съюзът на народното студентство в чужбина – „Нарстуд“ (1923 – 1926 г.). – Исторически преглед, 1960, № 3, 85-106; Рабаджийска, А. Българският национален студентски съюз в защита на интересите на академичната младеж. – История, 1996, № 3-4, 79-89; Мигев, Вл. Опити на реакционните сили в България за овладяване на студентското движение (1934 – 1939 г.). – Исторически преглед, 1981, № 1, 22-32; Боев, Б. Българският общ народен студентски съюз и полицията (1930 – 1934 г.) – История, 2016, № 2, 152-162; Боев, Б. Студентската взаимопомощ между двете световни войни. <http://www.priziv.org/istoriia/studentskata-vzaimopomoshch-mezhdu-dvete-svetovni-vojni>

⁵ БОНСС. Документи и материали. София, 1971.

⁶ БОНСС. Спомени на дейци на Българския общ народен студентски съюз. София, 1958; Където народът там и ние. Спомени на бонсови дейци. София, 1970.

⁷ Под Ботево знаме. Споменна книга по случай 15-годишнината на Общостудентската организация „Христо Ботев“. София, 1939.

⁸ Арнаудов, М. История на Софийския университет Св. Климент Охридски през първото му полу столетие 1888-1938. София, 1939; Арнаудов, М. Софийски университет Св. Климент Охридски. Кратка история за 50 годишнината от основаването му. София, 1939.

академична мисъл – и като обем, и като качество. Използвани са и други важни трудове за историята на Софийския университет – от Александър Теодоров-Балан⁹, Иван Георгов¹⁰, Димитър Косев¹¹, колективният труд от 1988 г. (под общата редакция на Георги Наумов и с участието на Димитър Цанев, Мария Радева, Румен Донков, Любомир Огнянов, Дончо Даскалов, Милчо Лалков, Димитър Гоцев, Цвета Тодорова и др.)¹² и от 1999 г. (с участието на Иван Лалов, Мария Радева, Румен Донков, Любомир Огнянов, Малчо Лалков, Румен Донков, Тодор Попнеделев и Анна Кочанкова)¹³. Колективен труд, използван историографски в изложението и посветен на историята на студентските организации и движения в Свободния университет (дн. УНСС), е под авторството Лиляна Велева, Пенчо Пенчев и Марко Димитров¹⁴. Използвани са и отделни статии, брошури и сборници с публицистичен характер, засягащи положението на студентите, техните инициативи и идеология¹⁵. Изследваният въпрос епизодично е отразен и в трудовете, посветени на младежките организации и движения в България¹⁶.

⁹ Теодоров-Балан, А. Из историята на Висшето училище. – Годишник на Софийския университет, т. 1. София, 1904 – 1905, 1-7.

¹⁰ Георгов, Ив. Развой на университетското образование. – Годишник на Софийския университет, кн. 19. София, 1923, 1-28; Георгов, И. Поглед върху развитието на университета. – В: Алманах на Софийския университет 1888 – 1928. София, 1929, 1-167.

¹¹ Косев, Д. Софийският университет „Климент Охридски“ на 75 години. София, 1965.

¹² История на Софийския университет „Климент Охридски“. София, 1988.

¹³ Университетът. София, 1999

¹⁴ 90 години Университет за национално и световно стопанство. София, 2010.

¹⁵ Ошанов, Р. БНСС и неговата идеология. – В: Казасов, Д. Две поколения, два различни свята. София, 1931, 27-32; Фанин, М. (псевдоним на Мирослав Иванов Парушев – Б. Б.) Студентство и народ. София, 1937; Фанин, М. Българската младеж и университета. София, 1938; 70 години Студентски дом: история и перспективи на академичните пространства за образование, наука и култура. София, 2003

¹⁶ Тодорова, Цв. Първи стъпки на младежкото революционно движение в България. София, 1960; Ангелова, Тр. Борба за младежко антифашистко единство в България 1934 – 1939 г. София, 1965; Ангелова, Тр. Из дейността на българите-политемигранти и студенти във Франция, Белгия и Швейцария (1925 – 1933 г.). – Известия на Института по история на БКП, т. 33. София, 1975, 37-79; Григоров, Б. Московското съвещание на БКМС 30 март – 7 април 1926 г. – Известия на института по история на БКП, т. 15. София, 1966, 109-153; Мигев, Вл. Фашистките младежки организации и политическото развитие на България (1934 – 1939). – Изв. на БИД, 1974, т. 29, 43-64; Бъчварова, Здр. Младежки земеделски организации в началния период на икономическата криза (1929 – 1931 г.). – НТ АОНСУ-история, 1984, №3, 157-201; История на младежкото революционно движение в България. София, 1987; Гоцев, Д. Младежките национално-освободителни организации на македонските българи 1919 – 1941. София, 1988; Попова, Кр. „За Добруджа готови сме“. Добруджанските младежки организации в България (1919 – 1934). София, 1993.

Изворова база

Използваните в изложението документи могат да бъдат разделени на следните основни групи:

Спомени. Извън посочените сборници със спомени за БОНСС и ОСО „Хр. Ботев“, няма други аналогични издания, които пълно да отразяват дейността на останалите студентски организации в България. Най-често срещаният случай е разказващият за своя живот и дейност да отделя внимание (от няколко изречения до няколко глави) за участието си в някоя от студентските политически организации и движения. От друга страна, почти не съществува студентско формирание, за което да не са открити спомени на поне един негов активен деец¹⁷.

Студентският печат. Заемайки се с настоящето изследване и изхождайки от натрупания опит при написването на магистърска теза на тема: „Противопоставянето в студентския печат: национализъм и антифашизъм, 1926 – 1930 г.“ (София, 2012), авторът е наясно, че именно вестниците ще бъдат една от основните изворови бази, върху която ще се основава дисертационният труд. В резултат на извършените проучвания бе установено, че студентският печат, издаван през 30-те години, аналогично на онзи от втората половина на 20-те години, е слабо (или дори въобще не е) проучван. Поради тази причина се очакваше именно неговата фактологична информация да допринесе в значителна степен за изясняването на поставените проблеми. Студентските вестници, проучени в хода на настоящето изследване, са „Академик“, „БОНСФ“, „Народен студент“, „Сеяч“, „Студентска борба“, „Студентска трибуна“, „Студентски глас“, „Студентско земеделско знаме“ и „Студентско знаме“. За съжаление, не бяха открити броеве на два вестника – издаваните от студентите-

¹⁷ **За БНСС и за корпорация „Цар Симеон“:** Дочев, И. Шест десетилетия борба против комунизма за свободата на България. Пловдив, 1995; Интервюта с Иван Дочев. Книга първа. Шумен, 2002; **за БНСС и за корпорация „Хан Крум“:** Венедиков, И. Познайте ги по делата им. Българската интелигенция в моите спомени. София, 1993; **за БОНСС:** Панчев, Г. Младост наша (записка из нелегалната борба). София, 1964; Живков, Ж. Ремсови години. Спомени. София, 1979; Бурин, И. От Злинта до Алма матер. София, 1984; Теню Стоянов проговори. Лъжа и истина. София, 1996; Пейков, А. Жилава порода. Разкази на един лекар, участник в съпротивата срещу фашизма. София, 1998; Ангелов, Д. Спомени. София, 2004; Христозов, Р. На границата между две епохи (Спомени). Част първа: За победата на социалистическата революция. София, 2004; **за студентите-земеделци (и по-специално за студентите-„пладненци“):** Барев, Ц. Принос към историята на БЗНС. София, 1994; **за „Жан Жорес“:** Митовски, Здр. Поколение в две епохи. София, 1982; Братанов, Д. Вълната на Народния фронт. София, 1986; Дертлиев, П. Ден първи – ден последен. София, 1996; Москов, Ат. Спомени: Възходи и падени, т. 1. София, 1997; Москов, Ат. Спомени: Възходи и падени, т. 2. София, 1998; **за БОНСФ:** Колев, Хр. Спомени за израстването. София, 2006; **за студентските градски корпорации:** Знеполски, Д. Посмъртна изповед. София, 2005; **за студентската келнерска корпорация:** Петров, А. Сиянието на един пожар. Спомени. София, 1974; **общо за положението на студентите:** Спомени за Софийския университет, т. 1. София, 1988; Карачивиев, В. Условията, които ме направих марксист-ленинист. София, 2009.

земеделци („пладненци“) – „Младо село“ (1937 – 1938) и „Светлоструй“ (1938 – 1939), но остава надеждата в близко бъдеще и те да бъдат намерени и проучени.

Архив на политическата полиция. Фонд № 2123К с официално название „Полицейски архив – общи дела“ (бивш АМВР) също е останал слабо проучен, особено в частта му за студентските националистически, а и за другите некомунистически академични организации. Но дори и по отношение на БОНСС беше необходим и (доколкото това беше възможно) беше направен задълбочен преглед на документалната база на тази държавна институция, посветила голяма част от дейността си преди всичко на следенето и противодействието на отделните форми на студентската обществена организираност и активност. Работено беше и в други архивни фондове (на Министерството на народната просвета – ф. 177К, на Народното социално движение – ф. 375К, на Тракийския студентски съюз – ф. 884К, на БНСС – ф. 1505К, на Студентското академическо спортно дружество – ф. 1506К, на Архива на Софийски окръжен съд – ф. 2124К, на БОНСС – ф. 182Б, на колекциите „Анархистко движение в България“ – ф. 272Б и „Съюз на социалистическата младеж“ – ф. 274Б, и др.), но никой от тях не може да се сравни по документалното си богатство с намереното в архива на политическата полиция.

II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд включва увод, две глави, заключение, десет приложения и библиография.

Първата глава обхваща периода 1931 – 1934 г. (управлението на Народния блок), а Втората глава – периода 1934 – 1939 г. (управлението на деветнадесетомайците и „безпартийните“ правителства на цар Борис III до началото на Втората световна война).

Първа глава се състои от девет параграфа.

Встъпителният параграф представлява кратък исторически преглед на българските студентски движения и организации, съществували у нас и зад граница преди и след създаването на Софийския университет (1888) до 1931 г.

Студентското движение (особено неговата лява част) има дълбоки корени в предходния период – още от времето до създаването на Софийския университет през 1888 г. та чак до края на Първата световна война и последвалите я леворадикална и дяснорадикална вълни (1918 – 1923 г. и 1923 – 1931 г.). Българските студенти, учещи се в чужбина, взимат участие във всички по-значими национално-освободителни прояви преди и след Освобождението на България през 1878 г. Сред тях една от най-значимите студентски прояви е сформиранието на специален легион на пристигналите от чужбина студенти в хода на Сръбско-българската война от 1885 г. Още със създаването на Софийския университет през 1888 г. първото българско висше училище се превръща в център на левия радикализъм. Той се проявява особено ярко в студентските акции против режима на Стамболов (1887 – 1894), по повод убийството на Алеко Константинов през 1897 г. и при освиркването на княз Фердинанд на 3 януари 1907 г. Създават се първите студентски организации. Сред тях се откроява с проявите си дружеството „Наука“ (1891 – 1901).

Следвоенното масовизиране на висшето образование води до качествено ново ниво в организирането на студентите. Създават се открито политически академични организации като Студентската комунистическа група „В. И. Ленин“, социалистическата група „Жан Жорес“, а също и националистическата организация „Христо Ботев“.

След преврата на 9 юни 1923 г. се формират студентски антифашистки обединения зад граница като „Нарстуд“ и Съюзът на българските студенти във Франция, а в България продължават да функционират националистите от

общостудентските организации (ОСО „Христо Ботев“) и (ОСО „Васил Левски“), прераснали с подкрепата на държавата в Български национален студентски съюз (БНСС). Създава се и организация на студентите-земеделци – Българският академичен земеделски съюз (БАЗС).

В края на управлението на А. Ляпчев комунистите и анархистите също успяват да обособят съответни организации – Българския общ народен студентски съюз (БОНСС) и Българската обща народна студентска федерация (БОНСФ). Последната голяма студентска организация, която възниква преди 19 май 1934 г., е тази на БЗНС „Врабча 1“ – Български студентски земеделски съюз (БСЗС). Така, в началото на 30-те години на XX в. се оформя своеобразен „фронт“ от 5 леви студентски организации – БОНСС, БОНСФ, „Жан Жорес“, БАЗС и БСЗС, противопоставящи се на една дясна, националистическа, казионна – БНСС.

Във **втори параграф** се дава обща характеристика на управлението на Народния блок (1931 – 1934) и се посочват основните тенденции в развитието на академичната общност.

Определяното от самия министър-председател Мушанов като „корава демокрация“ управление на Народния блок (1931 – 1934) остава в историята повече със своята коравост, отколкото с демократичността си. Предприетите мерки за преодоляване на негативното наследство на Демократическия сговор са крайно недостатъчни и в много отношения се наблюдава наличие на приемственост, отколкото на демократични промени спрямо деветоюнския режим.

Същевременно сред академичните среди се разгръща значителна по своите изяви студентска активност, разпокъсана обаче на отделни политически течения (комунисти, социалисти, земеделци, анархисти и националисти). Левите студентски организации демонстрират силата и влиянието си преди всичко по време на декемврийските протести (1931) срещу връщането на Александър Цанков като преподавател в Университета. Тази акция е една от най-запомнящите се студентски прояви, редом с освиркването на Фердинанд през 1907 г. Тя показва значимостта на българското студентство като фактор на общественото развитие, но, разбира се, при положение, че е успяло да преодолее противоречията между отделните организирани групи и успее да се обедини в името на една обща идея, както се случва през 1931 г.

От **3-ти до 8-ми параграф** включително е разгледана историята на отделните студентски организации през периода 1931 – 1934 г. Започва се с най-големите от тях –

БНСС и БОНСС, като се отделя внимание на тяхното развитие отпреди 21 юни 1931 г., а също и на сложните им взаимоотношения с властта след тази дата.

БНСС е обединение на студентските националистически групи, съществуващи в България и зад граница още от средата на 20-те години на XX в. Той е създаден с активната подкрепа на властта, включително и с финансова помощ. Целта е да се разбие монополът на левите идеи в студентските среди. Силните години на БНСС са по времето на управлението на Демократическия сговор, когато неговите леви противници са преследвани и избивани от властта. Студентите-националисти се ползват с подкрепата на академичното ръководство, както и на българския политически, банков и военен елит, обединен в създадения за целта „Комитет на приятелите на студентството“. Самият държавен глава цар Борис III е избран за почетен председател на БНСС. Ангажирани с държавната подкрепа, студентите-националисти не поддържат повечето от големите студентски протести и стачки (например тази срещу Цанков през 1931 г.). От своя страна студентите, включително и неутралните, отказват да припознаят БНСС като общостудентска организация, изразяваща техните интереси. За това допринасят и други крайни прояви на студентите-националисти като извършваните от тях нападения срещу представители на левите организации в Университета, както и заради антисръбските шовинистически погроми по време на антинофийските акции. В тези си агресивни действия студентите-националисти се вдъхновяват от примера на италианския фашизъм, за чийто прояви неведнъж публикуват хвалебствени статии в своя вестник „Студентска борба“. Все пак, в интерес на истината, не може да се отрече, че в отделни случаи БНСС се застъпва за непосредствените студентски интереси, подкрепя отделни студентски искания за по-добри условия на обучение и на живот. Студентите-националисти имат определени заслуги за построяването на студентската почивна станция в Берковица и на Студентския дом в София. След идването на Народния блок на власт през 1931 г. БНСС започва да изпитва сериозни финансови затруднения. За разлика от Демократическия сговор, новата управляваща коалиция съвсем не е така щедра към студентите-националисти. Липсата на държавна финансова подкрепа предизвиква разложение и разцепление в техните редици. Двете фракции – „Братство“ и „Устрем“ си оспорват правото на ръководство над БНСС. В сблъсъка между тях надделява „Устрем“, чиито привърженици са просговористи (за разлика от „Братство“, които подкрепят Народния блок). Крайният резултат е сериозно отслабване позициите на студентите-

националисти, завоювани през предходния 8-годишен период. Като последица настъпва нова вълна на олевяване в университетските среди.

Най-голямата лява студентска организация – БОНСС – се създава през 1930 г. Появата ѝ е предшествана от редица други форми на лява студентска организираност – дружество „Наука“, Студентската революционна социалдемократическа група, Комунистическата група „В. И. Ленин“, „Нарстуд“ и Съюзът на българските студенти във Франция. Инициатор за създаването на БОНСС е вестник „Студентска трибуна“, който в продължение на три години (1927 – 1930) популяризира идеята за създаването на нова лява студентска организация с прокомунистическа ориентация. През целия период до 19 май 1934 г. БОНСС води полулегално съществуване. Полицията преследва всяка негова проява, инкриминира почти всеки брой на вестника му „Студентско знаме“, завежда съдебни дела по ЗЗД срещу неговите главни редактори. В Университета действат тайни полицейски агенти, които събират информация за личния състав и дейността на БОНСС. Полицията не се свени да потъпква грубо и систематично университетската автономия, като бие и извършва арести на студенти на територията на Алма матер и другите висши училища. Някои ректори като Любен Диков и Богдан Филев активно съдействат на полицията срещу студентите-комунисти. Въпреки постоянните преследвания и репресии, популярността на БОНСС расте. В рамките на 4 години (1930 – 1934) по данни на полицията членският състав на Съюза се увеличава от 200 на 1300 души. Неотговарящият на политическата обстановка „левосектантски курс“ на БКП, под влиянието на който са „бонсистите“, е съществена пречка за постигане на по-значими успехи в Университета. В случаи като акцията срещу Цанков през декември 1931 г. и около създаването на Студентския антифашистки фронт през октомври 1933 г. на практика се стига до отричане на „левосектантската“ линия на противопоставяне и налагане „отдолу“ на неговата алтернатива – „единният фронт“, която ще се утвърди окончателно след 19 май 1934 г.

Ако за БНСС и БОНСС съществуват редица изследвания през годините и стремежът в конкретния случай е да се допринесе с въвеждането в научно обръщение на нов документален материал (главно спомени на участници и допълнителни сведения от архива на МВР и на Окръжния съд), то с изследването на организациите на студентите-земеделци, социалисти и анархисти положението е по-различно. В този смисъл настоящото изследване е пръв опит за систематизиране на тяхната история – създаване, дейност, идеология, ръководни дейци и пр.

В **5-ти параграф** са представени двете студентски земеделски организации – БАЗС и БСЗС с техните характерни черти, идейни и тактически прилики и отлики.

БАЗС претендира да е продължител на Студентската земеделска група, създадена през 1908 г. и на наследил я след преврата на 9 юни 1923 г. Български студентски земеделски съюз в чужбина. Той развива предимно културно-просветна дейност, в центъра на която стои издаваният вестник „Сеяч“. Организацията фактически се припокрива с ръководство на БЗНС „Пладне“ и се оглавява от Г. М. Димитров. Тя има влияние предимно сред студентите-земеделци в чужбина. От чужбина идва и основната политическа подкрепа – от емигрантския център Оббов-Тодоров и от Международното аграрно бюро. Макар някои марксистки изследователи да изтъкват антикомунизма на БАЗС като водещ в идеологията му, според нас водещ е антифашизмът и антисговоризмът. Студентите-„пладненци“ са яростни противници на деветоюнския режим (без обаче да го отъждествяват с фашизма), борят се за отмяна на ЗЗД, за пълна и безусловна амнистия, заклеймяват БНСС като фашистка организация. Освен това БАЗС заема позиция на взаимодействие с БОНСС и БОНСФ, независимо от идейните различия помежду им. „Пладненци“ се застъпват за общостудентските искания и подкрепят стачните борби в Университета. След идването на Народния блок на власт те временно прекратяват дейността си, но през 1932 г. отново се активизират. „Пладненци“ критикуват новата коалиция, че е излъгала надеждите на гласувалите за нея, а също така и студентската организация на БЗНС „Врабча 1“, която освен всичко друго се явява техен конкурент за влияние сред студентите-земеделци. БАЗС се активизира още повече след идването на Хитлер на власт в Германия, когато „пладненци“ се присъединяват към Студентския антифашистки фронт. През 1932 г. те създават и своя ученическа организация – Средношколска аграрна федерация.

През 1932 г. се активизира и Студентската земеделска група „Ал. Стамболийски“, свързана с дошлия на власт БЗНС „Врабча 1“. Групата е създадена още 1926 – 1927 г., но до идването на Народния блок не е особено дейна. При новите условия тя прераства в Български студентски земеделски съюз и започва да издава вестник „Студентско земеделско знаме“. Може да се каже, че това е новата казионна студентска организация, чиито отношения с управляващите наподобяват на тези на БНСС с Демократическия сговор. По своите възгледи БСЗС не се отличава особено от БАЗС. Макар да подкрепят Димитър Гичев и БЗНС „Врабча 1“, те също критикуват управлението на Народния блок, също искат премахване на ЗЗД, пълна и безусловна амнистия, също са против БНСС като „олицетворение на фашизма в Университета“.

Характерно за БСЗС е, че при тях се забелязва по-ярко изразен антикомунизъм (в сравнение с БАЗС), както и това, че имат силни позиции сред студентите-земеделци в България. Оттук произтича и по-голямата им ангажираност в подкрепа на стачкуващите студенти и на конкретните искания на учащите се в българските висши училища.

В **6-ти и 7-ми параграф** е събрана цялата налична информация за организациите на студентите-социалдемократи и анархисти, с основен акцент върху данните от спомени и публикации в печата.

Студентската социалистическа група „Жан Жорес“ е една от най-дълго просъществувалите студентски организации (заедно с ОСО „Хр. Ботев“) – от 1919 г. чак до 1934 г. без прекъсване. Тя засилва позициите си след преврата на 9 юни, когато представителите на другите леви идейни и политически течения в Университета – комунисти, земеделци и анархисти – са подложени на преследване и изстребление. За един период от няколко години след 1923 г. „Жан Жорес“ се превръща в основна опора на лявото студентство в България, особено по време на голямата стачка през 1924 г. В периода 1931 – 1933 г. „Жан Жорес“ издава свой вестник – „Народен студент“. Възгледите на студентите-социалисти са до голяма степен сходни с тези на БАЗС (антикомунизъм, антифашизъм, против Народния блок, против „фашистите от БНСС“ и т. н.), но техните позиции сами по себе си не им носят голяма популярност. Онова, което действително укрепва позициите на групата „Жан Жорес“ сред студентите, е връзката ѝ с проф. Асен Златаров. Той е изключително популярен в академичните среди, лекциите му се провеждат пред претъпкани аудитории. Студентите обожават проф. Златаров и същевременно чрез неговото обаяние и човечност те възприемат левите му социалистически идеи за създаването на едно по-хуманно и справедливо общество.

Студентите-анархисти първоначално работят съвместно с колегите си комунисти за създаване на обща антифашистка организация. Разделя ги обаче от една страна „лявосектантската“ линия на БКП, която през този период третира анархистите като „анархо-фашисти“; от друга – между тях се появяват сериозни организационни различия: комунистите са за организация, основаваща се на „демократичен централизъм“, докато анархистите са за „федералистичен“ тип организация. През 1930 г. двете течения окончателно се оформят в самостоятелни организации. БОНСФ са с пъти по-малобройни от БОНСС, но претендират да са „най-бойки и революционни“ при сблъсъците със студентите-националисти и с полицията. БОНСФ, подобно на БОНСС, също успяват да преодолеят „сектантството“ (заклеймяващо комунистите като

„червени фашисти“) и да се обединят в името на общата студентска антифашистка кауза. Силата на БОНСФ през посочения период е в голямото влияние, което анархистите имат в Младежкия въздържателен съюз – една многохилядна и значима организация. Въпреки това, за разлика от БОНСС, привържениците на БОНСФ не се увеличават, а намаляват. Студентите-анархисти страдат от своята слаба организираност и идейна разпокъсаност.

В **8-ми параграф** е разгледана историята на другите студентски организации – на студентите-македонци, добруджанци и тракийци, на образувалите се студентски групи при Демократическата партия и Народното социално движение на Ал. Цанков, както и на студентските групи при двете маргинални крайнодесни организации – Съюз „Българска родна защита“ и Съюз на българите фашисти. Те обаче или се занимават със специфични въпроси, незасягащи общостудентските интереси (като например организациите на студентите-македонци и студентите-добруджанци – съответно „Вардар“ и „Роден край“), или са твърде маргинални и немощни, за да оказват някакво съществено влияние върху протичащите процеси в академичните среди (например студентската организация на Демократическата партия, Студентската корпорация на запасните офицери или някои незначителни студентски фашистки обединения и съюзи).

В последния **9-ти параграф** е направен опит за обобщение на изследвания материал от първата глава: през периода 1931 – 1934 г. сред студентските среди се откроява едно сериозно олевяване. БОНСС заедно с останалите по-малки леви антифашистки организации заемат водещи позиции във висшите училища и, въпреки съществуващите противоречия между тях и допусканите тактически грешки, успяват на два пъти да постигнат сериозни обединения и общи акции – веднъж през 1931 г. срещу връщането на Ал. Цанков в Университета и втори път през 1933 г. при създаването на Студентския антифашистки фронт. На фона на тази „лява вълна“ е очевидно отстъплението на десните националистически сили начело с БНСС. След един период на 8-годишна националистическа доминация, Алма матер отново се превръща в „крепост на левите идеи“.

За тази нова „лява вълна“ допринасят и влошените условия на обучение и живот на българските студенти след началото на световната икономическа криза през 1929 г., както и необикновено динамичният ръст на новопостъпващите студенти, главно от беден социален произход (чиновнически, земеделски, занаятчийски или работнически).

Това обаче съвсем не означава, че с влошените условия и/или със социалния произход на студентите (предимно беден), както и с нарасналия им брой може автоматично да се обяснява случилото се олевяване. Причини за последното следва да се търсят не само в обективните условия, но и в т. нар. „субективен фактор“, а по-точно – в дейността на носителите на левите идеи и в техните различни формирования (на комунисти, земеделци, социалисти, анархисти). През разглеждания период те са относително по-малко възпрепятствани от властта в своята политическа активност, поради което съотношението на силите е особено благоприятно за левите организации и обединения в Университета. Създава се ситуация, при която комунисти, земеделци, социалисти и анархисти полагат повече усилия сред студентите и срещат по-малко противодействие при разпространението на своите възгледи, отколкото например сред социалните групи на войниците и полицаите (със сравнително сходен социален произход, но далеч по-успешно възпитавани в дясно-консервативните политически възгледи на управляващите). Ето защо например БОНСС, независимо от редовните полицейски репресии, постига водещата си роля сред студентите, за разлика от БКП/РП, която поради редица причини не успява да реализира аналогично влияние сред българското общество като цяло.

За превръщането на Алма матер в „крепост на левите идеи“ не следва да се пропуска като фактор и руското/съветското културно-политическо влияние, което в различните му периоди и проявления (от народничеството до болшеvizма) винаги е оказвало голямо въздействие върху възгледите на българската интелигенция и в частност на българското студентство.

Втора глава включва седем параграфа.

В първия параграф е направен кратък преглед на новите форми на управление, наложени последователно от деветнадесетомайците и от цар Борис III през втората половина на 30-те години, както и на основните тенденции в живота на академичната общност през посочения период. Установените в България режими след 19 май 1934 г. до 1939 г. могат да бъдат диференцирани като военни (до април 1935 г.) и монархически (след април 1935 г.); първите са с профренска насоченост, а вторите – с прогерманска, като и едните, и другите са вдъхновени (особено що се отнася до вътрешната политика) от диктатурите (фашистка и хитлеристка) в Италия и Германия, без при това да ги копират дословно и съобразявайки се с българските особености (например липса на широка социална база). И двата типа режими (и военният, и монархическият) са диктаторски, антидемократични, открито репресивни.

Новата антидемократична вълна след 19 май 1934 г. не подминава и академичните среди. Налагат се ограничения при приема на студенти, провеждат се съкращения на преподаватели и на цели катедри, орязват се средствата за научно-изследователска работа, за поддържане и разширяване на книжния библиотечен фонд, не се прави нищо или почти нищо за подобряване на материално-техническата база, за решаване на проблема с недостига на подходящи за обучение на студенти помещения. Сградният фонд на Софийския университет е в окаяно състояние, а Свободният университет е закрит. Огромната част от студентите живеят в бедност, гладуват, страдат от анемия и астения, принудени са да работят по ресторанти, строителни обекти и печатници, в много от случаите дори не за пари, а за една вечеря. Въпреки че държавата изпитва огромен недостиг от специалисти (особено лекари и агрономи), тя по никакъв начин не насърчава следването във висшите учебни заведения. Напротив, създават се пречки от всякакво естество, които затрудняват българските младежи да станат студенти, а тези които се запишат – да завършат успешно образованието си. Едно от възможните обяснения на тази неприязън към висшистите е, че сред тях господстват левите идеи (комунистически, земеделски, социалистически, анархистки), които представляват заплаха за управляващия режим. Въпреки че след 19 май 1934 г. са забранени всички студентски политически организации, те все пак намират нови начини за отстояване на своите възгледи в университета. Полицейските преследвания и репресии не успяват да попречат на студентите да организират протести и стачки в защита на своите непосредствени интереси (особено що се отнася до исканията за подобряване условията на учебния процес), а и в защита на Търновската конституция, за право на глас и против войната.

От **2-ри до 6-ти параграф** включително е разгледана историята на съответните студентски организации и техните обединения („движения“) през периода 1934 – 1939 г.

Началото е поставено с историята на БНСС, като се разглеждат различните етапи, влияния и „завои“ в развитието му. За разлика от левите студентски организации Българският национален студентски съюз не е забранен след 19 май 1934 г. В него и чрез него обаче започват да се водят борби за политическо влияние – сред студентите и в обществото като цяло. Възползвайки се от противоборството между двете основни групировки в БНСС – „Братство“ и „Устрем“, студентите-легионери начело с Иван Дочев успяват да овладеят ръководството на Съюза през лятото на 1934 г. „Легионерският период“ (1934 – 1935) се характеризира с това, че БНСС организира

няколко демонстрации срещу 19-майското управление и в подкрепа на цар Борис III, с което подпомага държавния глава да се отърве от неудобния военен режим; същевременно БНСС се използва и за прохитлеристка пропаганда сред студентите. През лятото на 1935 г. „Братство“ успява да изгони легионерите и да си върне водачеството над Националния съюз. Тъй като това е постигнато със съдействието на левите студентски корпорации и най-вече на студентите-земеделци от „Ивайло“, някои изследователи говорят за „олевяване“ на БНСС. По-скоро обаче може да се твърди, че Националният съюз е станал по-малко десен, и от крайно националистичен (при легионерите) е придобил умерено националистичен характер (при „Братство“). Борбата за власт между „Братство“ и легионерите е на националистическа основа, а не е на принципа „ляво/дясно“ или „фашисти/антифашисти“. Едва от пролетта на 1936 г. може да се говори за засилване на лявото влияние в БНСС. Тогава студентите-земеделци от „Ивайло“, с подкрепата на студенти-комунисти, успяват да овладеят една от основните организации на Съюза – ОСО „В. Левски“ в Свободния университет. Също така на конгреса в Ловеч през лятото на 1936 г. една трета от избраните ръководители на БНСС (5 от 15) са от студентите-земеделци. През пролетта на 1937 г. БНСС действително попада под ляво влияние след като е оглавен от земеделеца-„гичевист“ Владимир Христов. Но дори и в този „най-ляв период“ от съществуването на Националния съюз се запазват определени профашистки и промонархически тенденции, които поставят под въпрос неговият действително ляв характер. През лятото на 1937 г. левите тенденции в БНСС са прекъснати, тъй като организацията отново е овладяна от легионерите, а в ръководството остават едва двама земеделци. Отново се засилва прохитлеристката пропаганда. През 1938 г. БНСС прави окончателно завой не просто надясно, а на крайнодясно. Това се случва с активната намеса на държавата в лицето на просветния министър Манев. Завоят в БНСС се предшества от няколко важни подготвителни мероприятия – закриването на Свободния университет (който е една от основните бази за ляво влияние в Националния съюз), обединяването на „Братство“ и студентите-„цанковисти“ от „Стожер“ в „Национален студентски събор“ и овладяването от последния на ръководството на най-силната организация на БНСС – ОСО „Хр. Ботев“ в Софийския университет. На конгреса в Плевен през август 1938 г. чрез държавна намеса и противоуставни хватки студентите-националисти овладяват Съюза и окончателно изтласкват от него всякакво ляво влияние. Това надмощие на крайнодесните студентски групи се потвърждава и на последния предвоенен конгрес (август 1939 г.) в Пещера. В резултат БНСС и неговият вестник „Студентска борба“ се

превръщат в пропагандно оръдие на идеите на италианския фашизъм и германския хитлеризъм.

В следващия **3-ти параграф** е представено как в борбата за влияние в и чрез БНСС в края на 1934 г. се създава т. нар. „Идеен фронт“. Той е съставен от три крайнодесни студентски организации – „Хан Омуртаг“, „Хан Крум“ и „Стожер“. Образуването му е по инициатива на „Стожер“ и има за цел да се противопостави на националистическия съюз между „Братство“ и легионерите, които оглавяват БНСС през лятото на 1934 г.

Корпорацията „Хан Омуртаг“ възниква като студентско поделение към създадения през есента на 1935 г. Държавен младежки съюз. Този съюз е инициран от дошлите на власт деветнадесетомайци и се стреми да копира модела на държавните младежки организации във фашистка Италия и хитлеристка Германия („Балила“ и „Хитлерюгенд“). Към края на 1935 г. идеята за Държавен младежки съюз се проваля и се отхвърля от първия кабинет на Кьосеиванов. От цялата инициатива остава да съществува единствено студентската корпорация „Хан Омуртаг“. Тя е една почти фиктивна организация, съсредоточена главно в Юридическия факултет.

По подобие на „Хан Омуртаг“, корпорацията „Хан Крум“ също не възниква като самостоятелна студентска организация, а като секция на създадения през 1931 г. Български младежки съюз „Отец Паисий“ (БМСОП). „Паисиевци“ не са особено дейни до 1935 г., когато правителството на Кьосеиванов ги активизира. Кьосеиванов разчита БМСОП да играе ролята на провалилия се Държавен младежки съюз и да съдейства за националистическото възпитание на учениците (където е главно концентриран), както и сред студентите. Именно поради тази причина през 1935 г. се създава и корпорацията „Хан Крум“, която, като част от БМСОП, е финансово подкрепена от държавата. Студентите-„паисиевци“ също са съсредоточени главно в Юридическия факултет. Те се радват на добро отношение от страна на полицията, която гледа на тях като на „родолюбива организация“, съставена от „способни младежи“. През 1937 г. „Хан Крум“ разполагат с 4 души в ръководството на БНСС, включително и един от тримата подпредседатели. Студентите-„паисиевци“ се включват активно и в няколко големи националистически прояви през 1937 – 1938 г.

Корпорация „Стожер“ се създава на мястото на забранената след 19 май 1934 г. студентска организация към Народното социално движение на Ал. Цанков (също забранено). Тази студентска организация си поставя за цел да овладее ръководството на БНСС и чрез него да се бори против деветнадесетомайския режим и по-специално –

против създадената от него Дирекция за обществена обнова. По-голямата масовост на „Стожер“ се обяснява с финансовото стимулиране на участниците в тази корпорация. Високото количество е придружено с ниско качество на членския състав. „Стожерци“ се проявяват с пиянски скандали, побоища, провокации и доноси в полицията, заради което и получават прозвището „ескадрила на смъртта“. НСД ги използва като агитка за овации на „водача“ Цанков (но не и на цар Борис III) и възхвала на деветоюнския режим. Подобно на „Хан Омуртаг“ и „Хан Крум“, студентите-„цанковисти“ също са концентрирани главно в Юридическия факултет, но разполагат със сериозно влияние и сред студентите-богослови. „Стожер“ успява да изпълни първоначалния си замисъл – разбиване на съюза между „Братство“ и легионерите, но това не допринася за засилване на неговото влияние сред студентите.

В същото време студентите-легионери, обединени в корпорация „Цар Симеон“ се разграничават от Идеиния фронт на студентите-националисти, с което допринасят за неуспеха на последния в борбата му с левите студенти-антифашисти. Тъй като „Цар Симеон“ е най-влиятелната крайнодясна студентска организация със силни позиции във Физико-математическия, Историко-филологическия, Медицинския и Юридическия факултет, нежеланието ѝ да си сътрудничи с по-малките националистически корпорации и особено със „Стожер“, обективно подпомага засиляването на левите студентски организации в Университета.

В 4-тия параграф е разгледан идейно-политическият преход на БОНСС от т. нар. „ляво сектантство“ към „Димитровския курс“ – с неговите най-характерни черти и проявления. Към 19 май 1934 г. най-голямата лява студентска организация е БОНСС. По онова време бонсистите се намират под влиянието на „левосектантската линия“ на БКП, което допълнително утежнява понесения удар. БОНСС е изненадан от преврата, не е подготвен за него и десетки негови дейци са изключени от Университета, изпратени в затвора или принудени да преминават в нелегалност. Мерките срещу тази студентска организация са част от опита за премахване на всички прокомунистически организации в България. Макар част от „бонсистите“ да са на мнение, че в този момент най-важното е „да се запазят кадрите“, надделява позицията на „левите сектанти“ за продължаване на протестните „кукуругивски“ (показни) акции на улицата. Те водят до нова вълна на репресии и до отслабване на влиянието на БОНСС сред студентите. „Левите сектанти“ реагират на този тактически неуспех с решението да се ликвидира въобще БОНСС и в Университета да се действа от името на БКП и БКМС. Това също се оказва погрешен ход, тъй като с ликвидирането на БОНСС през втората половина на

1934 г. спира каквато и да е студентска прокомунистическа активност в Алма матер. Едва от началото на 1935 г. „бонсистите“ се активизират, но без да променят тактиката на ефектни, но неефективни „кукуругувски“ акции. Действителна промяна настъпва едва през есента на 1935 г., когато БОНСС се отказва от „лявото сектантство“ и поема по пътя на т. нар. „Димитровски курс“, който призовава за широки обединения против „нарастващата опасност от фашизма и войната“. В резултат на настъпилата промяна, ликвидираният от „левите сектанти“ БОНСС възобновява дейност, а РМС и БКМС (на университетско ниво) се вливат в него. От ръководството му са отстранени дотогавашните ръководители и са заменени с нови дейци, необременени от „лявото сектантство“ и непреследвани от властта редовни студенти. Спират нападите срещу другите леви организации – анархисти, социалисти и земеделци вече не са заклеявани като фашисти. Прекратено е с „кукуругувските акции“ – преминава се към по-непретенциозни форми на борба с цел по-масово студентско участие в тях. Наблюдава се активизиране на дейността в „масовите (аполитични) организации“ (академични дружества, градски корпорации, въздържателно дружество, студентски стол „Менза академична“ и др.), „овладяват“ и са засилва участието във важни за студентството дати и събития (24 май, 27 ноември, 8 декември и др.). Започва издаването на вестник „Академик“, който успява да обедини в редколегията си (по инициатива на БОНСС) студенти-комунисти, социалисти, анархисти и земеделци, а също така някои известни преподаватели (като проф. Асен Златаров), както и редица леви писатели и художници. Вестникът отделя внимание не само на културно-просветни теми, но и на различните форми на легална студентска организираност, на борбите в защита на непосредствените интереси, на студентските движения и организации по света и, не на последно място, на такива важни въпроси като противодействието срещу расизма и милитаризма. За разлика от периода на „лявото сектантство“, когато доминира преди всичко открито комунистическата пропаганда и се ограничава интересът само към дати като 18 март („Парижката комуна“) и 7 ноември („Октомврийската революция“), то през втората половина на 30-те години в. „Академик“ поставя акцент върху патриотичното въздействие на такива исторически дати и събития като Априлското въстание, Освобождението на България от османско владичество и др. Със своя 7000-ен тираж (при общо около 10 000 студенти в България) в. „Академик“ се превръща в едно от най-значимите постижения на политическата линия на „Димитровския курс“ в Университета през периода 1936 – 1939 г. Паралелно с политико-просветната дейност, БОНСС не се отказва и от протестните акции, с тази

разлика, че вече стремежът е да бъде привлечено в тях максимално широко студентско присъствие. Особено успешни и масови са акциите при погребенията на проф. Асен Златаров (декември 1936 г.) и на Александър Малинов (март 1938 г.), общостудентската стачка за право на глас (март 1937 г.), антирасистките лекции на проф. Методи Попов (април 1938 г.), тридневните протести срещу окупацията на Чехословакия от хитлеристка Германия (март 1939 г.), честването на 50-годишния юбилей на Софийския университет (май 1939 г.) и др. Въпреки усилията на политическата полиция да неутрализира организацията на студентите-комунисти чрез своите тайни агенти и открити репресии (цензура, изключвания, арести, побоища и др.), БОНСС и през този период си остава най-влиятелната организация – не само в средите на левите студенти, но и на студентите като цяло. Това се признава както от управляващите в държавата, така и от представителите на хитлеристка Германия. Берлин характеризира българското студентство като антигермански и предимно марксистки настроено, за което основната заслуга принадлежи преди всичко на БОНСС.

Петият параграф е посветен на историята на другите леви и опозиционни на властта организации – на студентите-земеделци (корпорация „Ивайло“ и корпорация „Цанко Бакалов“), на студентите-демократи и деветнадесетомайците (корпорация „Родина“ и корпорация „Левски“), на студентите-социалисти и анархистите (групата „Жан Жорес“ и БОНСФ).

Най-активната лява студентска организация след БОНСС е корпорацията на студентите-земеделци („гичевисти“) – „Ивайло“. Тя възниква в началото на 1936 г. на мястото на забранения Български студентски земеделски съюз. „Ивайлистите“ са концентрирани основно във Ветеринарно-медицинския и Агрономо-лесовъдния факултет. Те прокарат своето идейно-политическо влияние и чрез студентските секции на Българо-чехословашкото и Българо-полското дружество. „Ивайло“ взимат активно участие в редица студентски акции (24 май 1936 г., 7 ноември с. г. – на връх Шипка, стачката през март 1937 г., кандидат-студентските борби през 1937 г. и др.). Чрез организираните публични събрания студентите-„гичевисти“ се стремят да осигурят възможност за легална изява на забранения БЗНС „Врабча 1“, както и за постигане на единодействие на лявото опозиционно студентство. Политическата полиция следи дейността на „Ивайло“ и към края на 1937 г. успява да разтури тази студентска корпорация.

По-слабо активна в периода 1934 – 1939 г. е организацията на студентите-„пладенци“. Тяхната корпорация „Цанко Бакалов“ участва в съвместните прояви на лявото студентство против увеличението на таксите, закриването на Свободния университет и за създаване на Народния антифашистки фронт. „Пладненци“ осъществяват своето влияние и чрез Българо-югославското студентско дружество „Възраждане“. Те не са особено активни в уличните протести, но за сметка на това успяват да издават два свои вестника „Младо село“ и „Светлоструй“, като първият става нарицателен за цялата организация и дори политическата полиция ги нарича корпорация „Младо село“.

Близки до студентите-земеделци са корпорациите на студентите-демократи – „Родина“ (свързани с „Ивайло“) и на студентите-звенари и „младите 19-майци“ – „Левски“ (свързани с „Цанко Бакалов“). „Родина“ са основно от Юридическия факултет и като цяло са слабо активни (с изключение на стачката през март 1937 г.). За Българската общостудентска корпорация „Левски“ (създадена ноември 1936 г.) основна кауза е българо-югославското сближение и може да се каже, че това е една второ издание на Българо-югославското студентско дружество.

Корпорацията на студентите-социалисти – „Жан Жорес“ също е малобройна и със слабо влияние, съставена почти изцяло от следващи в Юридическия факултет. Водени от проф. Асен Златаров, те успяват да преодолеят съпротивата на „десницата“ в БРСДП (начело с Кр. Пастухов) и да постигнат близко единодействие със студентите-комунисти, което в крайна сметка води до вливане на „Жан Жорес“ в БОНСС през март 1940 г. Това се смята за един от големите успехи на „Димитровския курс“ в Университета.

Студентите-анархисти от забранения БОНСФ се активизират във връзка със събитията в Испания (1936 – 1939). Вдъхновени от примера на своите испански съидейници, те се насочват към „единен фронт“ със студентите-комунисти и провеждат редица съвместни акции, въпреки противодействието на по-голямата част от останалите български анархисти. След разгрома на испанската република през 1939 г. студентите-анархисти проявяват сериозно колебание и неверие в собствените сили, което води в голяма степен до прекратяване на активната им дейност. Характерен за БОНСФ през този период е и фактът, че анархистите са концентрирани основно в Агрономо-лесовъдния факултет.

На другите форми на студентска организираност е отделено място в **6-ти параграф**. През периода след 19 май 1934 г., редом с новите форми на политически

студентски организации (идейните корпорации), възникват (или ако вече са възникнали – рязко засилват своята дейност) и нови форми на студентска (аполитична) организираност. Сред тях са студентските градски корпорации, Студентската секция при Дружеството на българските с висше образование, Студентското стенографско дружество, Студентската келнерска корпорация, Корпорацията на студентите-запасни офицери, Македонска студентска корпорация „Шар“ (както и подобни организации на студентите от Западните покрайнини, добруджанци и тракийци), Студентско академично спортно дружество, Студентското дружество за принципите на ОН „Рах“, Кръжокът за международни изучавания „Карнеги“, студентската организация „Отец Паисий“ в Музикалната академия, Общостудентската организация „Васил Левски“ в Държавната търговска академия – Варна, студентските едноименни организации („Св. Св. Кирил и Методий“) на българите, учещи се зад граница – в Бърно, Варшава, Прага, Виена, Торино, Дрезден, Мюнхен, Лайпциг и Берлин, академичните секции към Българо-съветското дружество, към Българо-немското и към Българо-италианското, Корпорацията на студентите-руснаци и др. Повечето от тях са слабо активни, а доколкото развиват дейност, то тя е предимно културно-просветна. Това не пречи организации като БОНСС и корпорация „Ивайло“ да правят опити за осъществяване на идейно-политическо влияние сред техните членове (особено по отношение на студентските градски корпорации), което на свой ред принуждава политическата полиция да се занимава с техните прояви и в повечето от случаите – да ги забранява и разтуря.

В последния **7-ми параграф**, аналогично на края на първа глава, е отделено специално внимание на изводите от проучванията по изследвания материал от втора глава. През разглеждания период (1934 – 1939) всяка една студентска организация понася тежки удари, преживява сериозни сътресения и колебания. В променената след 19 май 1934 г. обществено-политическа обстановка най-добре успяват да се ориентират БОНСС и корпорация „Ивайло“, вероятно и поради голямата помощ, оказвана им от ръководителите на подкрепящите ги партии (БКП и БЗНС „Врабча 1“). Останалите студентски организации също разчитат и на партийно-политическа, и дори на държавна подкрепа, но въпреки това не постигат аналогични резултати с тези на БОНСС и „Ивайло“. Студентите-комунисти и студентите-„гичевисти“ случват не само на ефективна помощ от страна на ръководствата на партийните централи, но и на талантиливи водачи на съответните студентски организации. Или, както се казва в такива случаи: „обективните фактори“ са определящи, а „субективните“ – **решавачи**.

„Ивайло“ и особено БОНСС чрез ръководните си кадри успяват да **решат** в своя полза борбата за влияние сред българските студенти, факт, признан и от представителите на германската хитлеристка държава.

В **Заключението** са обобщени основните етапи през които преминават различните студентски организации и техните обединения през 30-те години. Извлекли поуки от своята разделеност и „сектантска“ затвореност (граничеща с взаимна враждебност) през 1931 – 1934 г. (**„тезата“**), както и от студентската националистическа доминация (придружена с почти пълно отсъствие на лява студентска активност) през 1934 – 1935 г. (**„антитезата“**), студентите-комунисти, земеделци, социалисти и анархисти постигат онова, което (с малки изключения) им е липсвало през първата половина на 30-те години – обединението, взаимодействието, координацията. Водещата роля на изградения през 1936 – 1939 г. Общостудентски фронт принадлежи на **„синтезата“** в историческото развитие на студентските организации и движения през 30-те години на ХХ век. В противовес на посочената тенденция най-ярък пример за постигнатото **„отрицание на отрицанието“** в академичните среди, е фактът, че БНСС не само губи водещата си роля като студентска организация, но и се поставя под въпрос неговият националистически характер – в резултат на обединените усилия на левите студенти да разширят (донякъде успешно) влиянието си не само сред неутралните студенти, но дори и сред враждебните им среди в Националния студентски съюз.

Накрая са включени и **10 приложения**. Сред тях са списъкът на студентските организации и движения, 1931 – 1939 г. (по азбучен ред), два документа от архива на политическата полиция („Политически групировки, дружества и идейни корпорации по факултети“ – схема на полицията, без дата, вероятно от пролетта на 1936 г. и писмо на ректора на Софийския университет Богдан Филов до Дирекцията на полицията, 11 април 1932 г.), факсимилета на заглавните страници на всяко едно от изследваните студентски печатни издания (вестниците БОНСФ, „Народен студент“, „Сеяч“, „Студентско знаме“, „Студентско земеделско знаме“ и „Студентска борба“), излизали през изследвания период, както и календар на в. „Академик“ за 1938 г. („Любов към науката, любов към народа“).

III. Приноси на дисертационния труд

- Издирено, анализирано и обобщено е голямо количество нов изворов материал (спомени, студентски печат, полицейски и други документи), спомагащ за детайлното разкриване на същностните характеристики и дейността на студентските организации и обединения („движения“) в контекста на българската политическа история на 30-те години на XX век.

- Налице е ново пространно и задълбочено проучване на историята на двете най-големи български студентски организации през периода 1931 – 1939 г. – БНСС и БОНСС; преразгледани и допълнени са редица съществуващи оценки за техните идеология, дейност, влияния и взаимодействия (борби и връзки с властта, „завои“ вляво и вдясно, растяща и спадаща популярност, и пр.).

- За пръв път е направен опит за систематичен преглед на историята на различните организации на студентите-земеделци, социалисти и анархисти, на тяхното създаване, организация, идеология и дейност.

- За пръв път се прави опит за систематично разглеждане на историята на студентските националистически организации извън БНСС и съставляващи т. нар. „Идеен фронт“ – „Стожер“, „Хан Крум“ и „Хан Омуртаг“, както и на техния съперник – легионерската корпорация „Цар Симеон“.

- Осъществено е цялостно представяне на различните форми на студентската (аполитична) активност в пълното (доколкото го позволяват наличните документи) й многообразие и значимост. За пръв път в настоящото изследване е разкрита и обобщена съществуващата информация за градските корпорации, спортните, женските и въздържателните дружества, стенографските и келнерските обединения, национално-освободителните формирания, организациите към отделни политически партии, секциите за приятелство с други държави, както и за редица други форми на студентски изяви.

IV. Публикации по темата на дисертацията

Студентската взаимопомощ между двете световни войни. Доклад пред конференцията по откриването на Студентски исторически център (Студентски град). София, 2012. <http://www.priziv.org/istoriia/studentskata-vzaimopomoshch-mezhdu-dvete-svetovni-voini>

По въпроса за фашизма в България 1923-1944. В: Победата над фашизма и съвременният свят. София, 2014, 65-73.

Българският общ народен студентски съюз и полицията (1930 – 1934 г.) – История, 2016, № 2, 152-162.